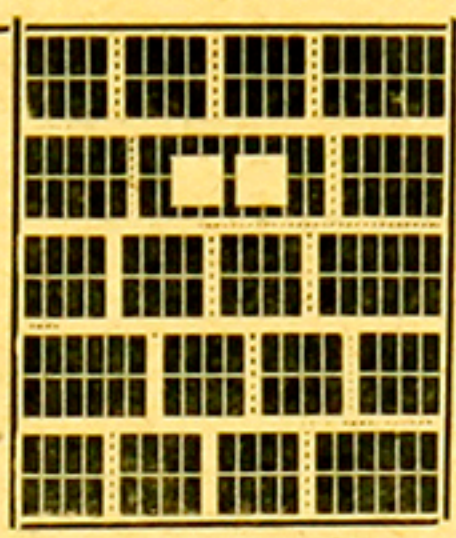

Պ Ա Տ Ե Ր Է Ն Ն Ե Ր Ս

Ա.

Ո Տ Ն Ա Ձ Ա Յ Ն

... Պաշտօնական այցելութիւնը ես այնքան լուրջ համարած էի որ՝ անխելք ցուցամատս, մեքենայի ակօաներուն մէջ թողուց իր եղունգը, և եղաւ կողի պտուկ: Դիւրին չէ. ատենէ մը ի վեր երկու բառեր դրօշակի վերածւած են և կը ծածանին մեր գլխուն վերեւ, սաստիճօր, մաշիս: Ասոնք երբեմն միացած մէկ դրօշի վրայ կը գրուին, բայց յաճախ առանձին դէմ դիմաց, նայելով հովի հոսանքին: Ու կողի պտուկը՝ այդ աքցանէն ազատելու համար կը տանիմ դարմանատուն:

«Օտար» դորձաւոր մը մանաւանդ, պրհեստ սորվելէ նախամեծար է, որ գիտցած ըլլայ դիւանագիտական նրբութիւններ, այլապէս ողջ գլուխը աւետարանին տակ կը մնայ մասնաւորապէս այս միջոցին: Այսպէս, երբ շատ արտադրես, «որակեալ բանուորներու» հայեցակէտով «ֆաշիստ» ես, եթէ նոյնիսկ այդ լատինական խուրձին հաւատաքննական հատիկէն իսկ լուր չունենաս: Իսկ եթէ չկրնաս պահանջուած գործը հասցնել, «սաստիճօն» ես իշխանութեան աչքին: Եթէ հոգիդ հանես նոյնիսկ, այդ երկու եղջիւրները միշտ տնկուած են միամիտ գործաւորին փորը խրուելու: Նոյնիսկ ցլամարտիկի սէս ճկուն ըլլալն ապարդիւն է, եթէ չես կրնար ճարտարօրէն գործածել սպանիական կարմիր սաւանը այդ մահացու եղջիւրներուն դէմ: Եւ ամէնուն տրուած չէ լարախաղաց ըլլալ:

— Եա՛ Մշու Սուլթան Սուրբ կարապետ, դուն օգնութեան հասնիս ոտնաւորին: Եւ ես, խեղճ ոտնաւորը, ինչ որ ըսեն պարտաւոր եմ հնազանդիլ: Օրւան պատգամն էր «գերագոյն արտադրութիւն», թշնամին դիւթաւալ պարտութեան մատնելու համար:

Թշնամին պարտութեան մղելու համար ինչ որ պահանջու էր՝ ես պատրաստ էի և մատ մը վրայ տալը աննշան դոհողութիւն մըն է, որովհետեւ մէկ մատ պակասով ալ կրնայի աշխատիլ: Այդ պատճառով ալ փոխանակ բժիշկի երթալու, անխուսափելի «հանգիստի»ն չենթարկուելու համար, պարզապէս դարմանատուն գացի, գործս շարունակելու մտքով:

Երբ ներս մտայ վկայիս հետ, շատ հաճելի մթնոլորտը մոռցնել տուաւ բոլոր կսկիծս:

Ղերմակ հագուած աղուոր կիներու հոյլ մը ոտքի կեցած, քօղի տակ պահուած մարմար արձաններու պէս կանգնած ինձի կը սպասէր կարծես: Գուրսը ցուրտ էր և մեր մատները կը փակէին սառ երկաթներու վրայ, իսկ հոս, գո՞ւր թէ կիներու ժպիտը, հաճելի թմրութիւն մը ներարկեց երակներուս մէջ:

Թէեւ աղաւնիներու երամակի մը մէջ կը գտնուէի ազոաւի մը պէս սեւցած, մուրի և իւզի մէջ, ոչ ոքի ուշադրութիւնը իմ վրայ դարձաւ սակայն, այնքան որ համակուած էին խանդավառ խօսակցութիւնով մը,

Ես սկսայ յամառօրէն որոնել անոնց կկոցին թելը, երբ հերոսուհիներէն մին նշգրակը ձեռքը ինձի գառնալով ըսաւ:

— Այո՛, այնքա՛ն, այնքա՛ն սարսափելի է լսել թաքստոցիդ խորէն ծանր մոյկերով ոտնաձայնը. կարծես փիղերու ջղիւրներ ըլլան անցնողները: Ուղեղդ կը ճզմուի, կուրծքդ կը տափակնայ, շունչդ կը դադրի, արիւնդ երակներու մէջ կը սառի, անորակելի ճնշում մը քեզ դուրս կը նետէ ինչպէս ազամաթուզը կը նետուի իր դժօխային փուշերով պատեանէն: Ա՛յ այդ ծանր մոյկե-

բոլ համաչափ ոտնաձայնը: Ա՛հ, կը լսեմ, անոնք են, կը մօտենան, ով որ լսած է անգամ մը այդ դղրդոցը, ալ չի դիմանար... Պիտի դիմանա՞ս պարոն, պարտականութիւնս է հարցնել, սրտի տկարութիւն ունի՞ս: Ու ջղացաւի նոպայով բռնած մատս:

— Բայց տիկի՛ն, ես այդ ոտնաձայնը լսելուս համար եկած եմ այս երկիրը, տարիներ առաջ, երբ դուն ծնած իսկ չէիր:

Բազմութիւններու հետ երկար պայքարելէ վերջ, ազատութեան զիլ շեփորը լռեցուց այդ աղմուկը, և հայ մուրճեր ալ մասնակցեցան զանոնք շղթայելու: Հայ մշակը վաղեց, աշխարհի չորս ծագերէն, որպէսզի ափ մը հող ալ ինք իրաւունք ունենայ անոր անյատակ փոսին վրայ: Ես տեսեր եմ յաղթութեան պարը լեցուած անդունդին վրայ, ու դուն կը լսե՞ս դեռ ծանր ու համաչափ ոտնաձայնը, դուն որ դեռ ծնած չէիր նոյնիսկ երբ թաղեցինք զինքը ու պարեցինք անոր լեցուած փոսին վրայ...

Կիներու խումբի մը մէջ միշտ ալ ծաղրած են զիս: Ամէն մարդ իր տեղն ունի և հոս չէ որ բախտս պիտի ժպտէր: Բոլոր անկիւններէն խնդուքը ցնցուղի պէս գլխուս կը մաղուի:

— Մատդ գալի՞ր (գլխատե՛լ), դուն դիմանաս թէ ոչ, — կ'ըսէ գեղադէմ հրեշտակս:

Օտարականի հետ աղճատուած լեզուով խօսիլը հոս օրէնքի կարգ անցեր է, հոգ չէ թէ դուն տեղեակ ըլլաս բոլոր նրբութիւններուն: Դարձեալ խափշիկէ մը տարրեր չես ասոնց համար: Յնորամիտե՛ր, և դեռ կը գանգատին որ մեր լեզուն կը խօսինք:

— Ըրէ ինչ որ հարկն է, կը խնդրեմ, գեղուհիս, գործս կ'ուշանայ, անդին վկաս տեսաւ, որ դիտումնաւոր չըրի այս արկածը...

Հազիւ ժամանակ ունեցայ ըսելու, նոյնիսկ չկրցայ գիտնալ թէ՛ ինչ տըպաւորութիւն թողուց, երբ մատէս ժայթքող արիւնը կիտուածանկարներ շինեց իր լուսնկայ երեսն ի վար, մինչեւ յետին ծալքերը իր անբիծ շապիկին, որովհետեւ անազանգը հնչեց և ի յառաջագունէ մենք պատուէր ստացած էինք հետեւելու մեր կողեակներու ճեճիկներուն թաքստոցի պետիկին:

Կը վազենք հեւ ի հեւ, քալելէ աւելի, բայց դեռ միտքս կը գործէ և կը զարմանամ ընկերոջս ոտնաձայնին վրայ: Ան ենթարկուած է կարծես հիւանդապահուհիին հմայքին: Ծանր են իր քայլերը ետեւէս, կարծես կրակի մէջէն կը քալէ և գետինը կ'արծազանգէ ծանր մոյկերով անհամար քայլերու համաչափ աղմուկը. — Մի վաղեր, կ'ըսէ ետեւէս, միւս պատերազմին ալ անվթար մնաց այս գործարանը:

Փախի տարին երբ իմ քաջ հայրս եկաւ մեզ քարայրներէն տուն տարաւ, մեր մեղուանոցի փեթակները այսպիսի տեսարան մը պարզած էին: Մեղուները խառնուած իրարու, նոյնիսկ իրար խայթելով գետին կը թափէին: Ամէն ինչ ցիր ու ցան, ժխոր, աղաղակ ու բառաչ: Յաւատանջ օգնութեան աղաղակներ կը լսուէին: Օդին մէջ փոթորիկ ու անձրեւ, թառ ու մառ հաւքեր, պարզապէս վերջին Դատաստան եւ Սողկանց խենթ Մանուկը փչրուած փեթակներուն մէջ նստած, անսարքեր, մեղրի պան մը երկու ձեռքով բերանը կը թխէր: Ներս կը մտնեմ մեր բաժանմունքը, և ի դուր կ'որոնեմ մեր ճեճ s'իլօն:

Կին մը այսահարի աէս կը դռնչայ, ոտնաձայնի սարսափէն երկու ափերով ականջները կը փակէ սօռալով:

— Եկա՛ն, եկա՛ն, ու մերթ հագուստները պատռտելու փորձ կ'ընէ, մազերը կը փետտէ: Բանուոր մը շինծու քաջութեամբ զայն գգուելով հանգըստացնել կը ջանայ: Լքուած են մեքենաները: Յաւագին աղմուկներ բողոքի պէս խուլ կը լսուին, շատ մը անիւններ պարապը կը դառնան, իմ ջայլս (թուռ) թամբը փորին տակ ինկած ձիու պէս կը գալարուի:

— Դուրս ելէք, դուրս, կը հրամայէ մէկը գոռ ու բամբ ձայնով: Սակայն անակնկալը, աւելի ջիզերու պատերազմը այնքան աւեր գործած է որ ներսն ու դուրսը Բաբելոն է: Բոլորս ալ մօտակայ երկաթուղիի կամուրջին

տակ կը վաղենք, խուճապով: Չուլարանի բանուորը իր երկփանին ձեռքին, աւելածուն աւելով, մէկը մուրճ մը, միւսը սղոցը առած իրար կը հրեն, աւելի շուտ հասնելու համար փրկարար լաստին:

— Կամո՛ւրջը, կամո՛ւրջը, կը պոռայ ամէն ոք: Թաքստոցները ջուրով լեցուած են, հոտ է արդէն ողբերգութեան գաղտնիքը: Եւ հազարաւոր գործաւորներ ապաստանած են կամուրջի մը թելին տակ, հողմակոծ նաւու մը տարուբերումով:

Վերէն օդանաւերը յստակ կերպով վար կը սուրան ու կը փայլին շեղբերու պէս, սագի փետուրներու պէս ձերմակ ամպերու մէջէն: Գայլերու և շուներու վոհմակները ըլլան կարծես, իրար կը հալածեն: Երկու թշնամի ուժեր կռուի են բռնուեր օդին մէջ: Մենք խուճանի պէս կը փախչինք աջ կողմ, անգիտակից վտանգի տարողութեան, ու կը ծռինք դէպի ձախ, երբ միւս կողմէն կ'երեւան օդանաւերը: Ու կը լսենք ոտնաձայնը: Պատկե՛ր. — նախիրը երբ պաշարուած է վոհմակներէ լերկ սարահարթի մը վրայ, առանց հովիւի, կամ կը փախչի անդիմադրելի փոթորիկի մը առջեւէն... Ու մենք զանգըւածօրէն ենթակայ այդ ահ ու սարսափին, լարուած ուղեղով կ'օրօրուինք փոթորկաբեր ոտնաձայններու մէջ:

Բ.

Ա Ր Յ Ո Ւ Ն Ք

Շատ արցունքներ տեսած եմ կեանքիս մէջ — ու կեանքս ապրած տարիներուս քառապատիկն է: Բայց այն մէկը, երբեք պիտի չմոռնամ, երբեք Ծնունդի գիշեր մըն էր:

... Լարուած ջիղերով ինքնամոռաց կ'աշխատինք: Անասունն է որ կը տիրապետէ մեր մէջ: Պարտաւոր ենք մնունցանել քանի մը հնոցներ: Բազմաթիւ մեքենաներու երակները կ'երկարին դէպի այդ հնոցները, ինչպէս նաև լոյսի ալիքները կախում ունին նոյն հսկայ վառարաններու ներդաշնակ հուրէն: Աններելի է որեւէ թուլութիւն, բայց աւելորդ է հսկողութիւնը. մտրակի գիտութիւնն է որ փոխարինած անոր ու եկած բազմած է մեր աշխատանոցի գլխուն: Մեքենան ճշգրիտ ուղղութեամբ մեր աշխատանքի ամենաջնջին արտադրութիւնը, սխալը, պակասը, ե՞րբ, ո՞ւր՝ կ'արձանագրէ հաւատարիմ գերիի մը պէս: Նախասահմանուած են պատիժները և պատերազմական վիճակի համաձայն կրկնապատկուած, որովհետեւ ամէն կողմէ պատերազմի հոտ կուգայ: Վա՛յ անսաստոցներուն: Որո՞ւն հոգը թէ յոգնած ես ու հիւանդ, անօթի կամ ծիւրած. ծալլէ բոլոր խորհրդածութիւններդ ու հոգերդ փողոց նետէ, ներս մտնելէ առաջ: Արիւնախառն քրտինք ու որեւէ միս պէտք է յագեցնելու համար Արէսը, որ թերեւս մօտ է:

Ամէն ազգի օտարներ ենք, չքացիսելիք խմոր. սակայն ընկեր մը ունիմ հետս, «տեղացի» ան ալ, Հանրային Խնամատարութենէն, անանուն, օդին մէջ, համակերպող, իր մուժիկի քթին տակ անփոյթ ժպիտ մը գամուած կը մնայ, և թերեւս անոր ալ շնորհիւ եկած հասած է մինչեւ հոս: Մնացեալները օտարներ են: Երկու ազգի Պելժեր, մէկ «ազգը» գինի կը խմէ և ֆրանսերէն կը խօսի, միւսը գարեջուր, և կարծես թշնամիներ են իրարու: Ես միակ Հայն եմ այս բազմութեան մէջ, և իմ տաժանելի ներսուղուրս աշխատանքէս զատ՝ պարտաւոր եմ շաքարախառն սառ ջուրի դոյլը միշտ լեցուն պահել դրան շէմքին սարսուալի հոսանքին մէջ: Մարդիկ ծարաւ են, համայնական մատուռակը մաշած է հազացող կողերու պէս: Ո՞վ չի հազար այս դժոխքին մէջ:

Գուրսը անուխի բլուրներուն մէջ ալ աշխատողներ կան. անոնք են որ մեզի միշտ անուխ կը հասցնեն:

Հսկող մեքենան մինչեւ հոն չի կրնար տիրապետել եւ հոն է որ հրամայողներու խայտաբղէտ խումբ մը կայ, ձեռքերը կռնակին կամ գրպանը: Երկար ատեն է կ'աշխատիմ և զանոնք ալ կը ճանչնամ. հոն ալ լին մը ինծի պէս միս մինակ մնացեր է: Գոնէ ես խօսիլ գիտեմ, խեղճ մարդ, ինքզին-

քը պաշտպանելու միակ միջոցը քրտնաթոր աշխատանքն է: Անոր համար կարծես սիսիերիական ցուրտը գոյութիւն չունենար: Իր հերաթափ գլուխով ճակատը աւելի լայնցած է և ելեկտրական լոյսին տակ կը փայլի քրտնաթոր: Ածուխը կերպարանափոխած է դայն: Ոսկրացած արմուկները պատռած շապիկէն դուրս ինկած են, խոշոր թի մը ունի և պարտաւոր է ածուխ լեցնել մեր երկաթէ յոպնակներուն մէջ:

Պատասխանատուութիւնը ընդհանուր է և սխալ մը անդարմանելի: Գործարանը շաքար կ'արտադրէ և ինչպէս սկսած է այնպէս ալ պարտաւոր է լրացնել: Մէկ ժամուան ընդմիջումը համահաւասար է փերջնական դադարի, և փերսկսելու համար սմիսներու բաղմածախս աշխատանք է հարկաւոր, ատոր համար չէ որ ութ քարոզիչներ գործադուլը լքեցին սակայն, այլ որովհետեւ իրենք գաղտնի գոհացում ստացան...:

Այսպէս Ծնունդի գիշեր չկայ մեղի համար: Մենք՝ ենթակայ շահագործման աջէն ու ձախէն, մեր գաւակները կրնան գլխիկոր սպասել իրենց հօր, զրկուիլ մանկական բոլոր հաճոյքներէն, բաւական է որ ուրիշներ քաղցրահամ կարկանդակներ և դեռ ի՞նչ անուշեղէններ ունեցան Ծնունդի իրենց սեղանին վրայ մեր դառն քրտինքէն ստեղծուած:

Հոս իրաւունք չունինք նոյնիսկ այս տեսակ բաներու վրայ մտածելու: Խօսիլը նոյնիսկ հայհոյութեան փոխուած է: Բայց այս ամէնքը պատճառ չեն որ ես և լեհը երբ իրար տեսնենք, իրարու չնայինք, չժպտինք: Նոյնիսկ ես կը սպասեմ որ ան ժպտի առաջ, մանուկի պէս, և չելլէ իր մտքովը ըսէ «Արմիեանսկին ածխապատ կերպարանքս կը ծաղրէ»: Բախտակից ու տառապեալ հայրենազուրկներ: Յաճախ նկատած էր որ իրեն հետ եղողները աւելի կը դուարձանան քան թէ կ'աշխատին: Զարմանալի չէ, անոնք «վերի արտէն» են, բայց ահա այսօր պատահեցաւ անխուսափելին:

Լուծքը կեցաւ. մշտատեւ արօրը քաշող եղը սամին կոտրեց, մէկ կողմ կեցած է լեհը և կը բողբէ.— Ես մինակ կ'աշխատիմ, երկարատենէ ի վեր, ա՛լ չեմ կրնար բոլորովին գործը մինակս քաշել, կը բաւէ, չեմ կրնար:

Կարգ մը մարդիկ կարծես ազդանշանի մը կը սպասէին: Կը յարձակին անոր վրայ անգթօրէն ձեծելով, չէֆերն ալ կը մասնակցին ձեծին, խեղճ մարդը մինակ է ու գետին կ'իյնայ: Սեւ բլուրներու ետին, ո՞վ պիտի տեսնէ եթէ նոյնիսկ մեռնի, արդարացուցիչ պատճառներ շատ:

— Ա՛խ սա սպտոտ օտարները, մանաւանդ Փոլսիները, դո՛ւրս երկրէն: Եթէ մենք վաղը պատերազմի երթանք, նախ այս շուները պիտի մաքրենք...:

Կը մօտենամ. վերջապէս ես ալ «շուն» եմ, խեղճ մարդուն շապիկը բըզրկտուած է, չորս կողմը արիւնլուայ, քաշուած ածուխի բլուրի մը ետեւ, կուլայ, եղան պէս կը բռնաչէ.

— Փոլոյն, Փոլոյն (Լեհաստան)...

Մանուկը երբ կուլայ իր մայրը կը կանչէ, և իր յուսահատութեան մէջ միայն իր հայրը կը փնտռէ: Մայր մը լացած ատեն իր բախտին կ'ապաւինի, մուրացիկը գթութեան, վիրաւորը թմրութեան, կինը օրէնքին, մամիկը՝ Աստուծոյ:

Իսկ այս մարդը իր արցունքներուն մէջ իր հայրենիքը կը կանչէ օգնութեան, իր գերագոյն տառապանքին միակ ապաւէնը իր հայրենիքն է, գերագոյն ուժը:

... Ով որ լալ գիտէ իր հայրենիքին համար, աննուաճ է անոր ազատութեան սէրը, որովհետեւ օր մըն ալ արցունքով սնած սիրտը կուտակուած վրէժով գրոհ պիտի տայ բռնագրաւող և իրեն պէս թշուառութեանց պատասխանատու թշնամիին դէմ...: